

eerst oranjekeurig wordt, later zelfs geel of meer een bruine tint aanneemt. Bij oudere individuen vallen de haren uit; eerst wordt het middengedeelte van het borststuk kaal, later ook de rug van het achterlijf. Bij al dergelijke afgeleefde exemplaren vertoonen ook de vleugels sterke sporen van slijtage; de vleugels scheuren aan den achterkant in, verliezen grootere of kleinere stukken en zijn soms zoo afgevlogen, dat men zich bijna niet kan voorstellen, dat zij nog gebruikt kunnen worden. Maar ook komen kleurverscheidenheden voor, die het gevolg zijn van invloeden in het larven- en poppenstadium. Beledigingen in dien toestand geven meestal aanleiding tot witte haren op de getroffen plaats. Daar de hommels bij het verlaten van den popstoestand meestal zeer licht gekleurd zijn en nog een tijd in het nest moeten blijven om hun volkomen heldere kleuren te krijgen, gebeurt het enkele malen, hoofdzakelijk door invloed van lage temperaturen, dat zij niet uitkleuren en dat zij dus met onvolkomen kleurteekening het nest verlaten. Men leert echter spoedig deze weinig voorkomende uitzonderingen kennen, wanneer men de gewone typen in voldoende aantal heeft waargenomen. Zelden komen uitbreidingen van een andere haarkleur voor op de lichaamsdeelen, die deze kleur meestal niet vertoonen. Zelfs heb ik het geval waargenomen, dat de beide lichaams-helften anders in kleurverdeling waren, wat nu en dan bij hybriden schijnt voor te komen. Bijzondere maten heb ik niet opgegeven, omdat deze zeer verschillen bij een en dezelfde soort; de grootte van het volkomen dier hangt bij de insecten voornamelijk af van de meer of mindere gunstige voedingsvoorwaarden van de larven. In het algemeen verschillen de werksters niet noemenswaard in teekening van de wijfjes, alleen zijn ze kleiner. Toch is het dikwijls moeilijk uit te maken of men een wijfje of een werkster heeft, daar de kleinste wijfjes weinig in afmeting verschillen van de grootste werksters.

(Wordt vervolgd.)

L. VUYCK.

TWEE ORCHIS-SOORTEN, IN ONS LAND ONOPGEMERKT GEBLEVEN.

IN October was ik in de gelegenheid met M. Thurston, een Engelsch florist, te spreken, en toen had hij het over *Orchis praetermissa* Druce. Ik begreep niet wat hij ermee bedoelde en hij kon het mij evenmin uitleggen. 't Was in Kew door een specialist gedetermineerd en daarmee basta. Ik knoopte het woord dat veronachtzaamd, over 't hoofd gezien beteekent, in mijn ooren en besloot er later wel eens een onderzoek naar in te stellen.

Eenige weken daarna kreeg ik door de vriendelijkheid van Mej. Cool in handen het Octobernummer van het „Journal of Botany” met een publicatie van de Rev. T. Stephenson en F. A. Stephenson M-Sc. ¹⁾ die klonk als een klok. Geen ellenlange beschrijvingen maar gekleurde afbeeldingen van bloemen en daarbij de noodige notities en wat opmerkingen, die voor mij het bewijs waren, dat hun publicatie niet alleen op een studeerkamer uitge-

1) Wie zich hier bijzonder voor interesseert, kan ik een overdruk ter inzage zenden.

broed was aan de hand van Schulze etc., maar buiten in het vrije veld. Ze hebben zich rekenschap gegeven van den vorm, kleur, habitus en bloeitijd van alle Orchissen met handvormige knollen, (voor ons land tot-nu-toe dus *latifolia*, *incarnata* en *maculata*) en daaruit hun over het algemeen zeer nuchtere en weinig aanvechtbare conclusies getrokken.

Foto I. Stephenson, Westry Månse; Ely.
Purperen Weide-Orchis.
Orchis purpurella Aberystwyth. Engeland.

Wanneer men zich gaat specialiseeren in een bepaalde familie, dan is daar het heel groote gevaar aan verbonden, dat men door de boomen het bosch niet meer ziet, m. a. w. dat men zijn frissche objectieve kijk verliest op de soorten en vormen, een overdreven waarde hecht aan uitzonderingsgevallen en veel voorkomende afwijkingen veronachtzaamt.

En ik moet bekennen, dat ik dat met die *Orchis praetermissa* gedaan heb. Ook hiervan gaven de gebroeders Stephenson afbeeldingen en beschrijvingen, waaruit ik de stellige conclusie kon trekken: Dat ding groeit bij ons ook, en is niet eens zeldzaam.

In de flora's staat altijd bij de 3 bovengenoemde soorten, dat de beschrijvingen passen bij de typen en er veel overgangsvormen zijn en dank zij die publicatie kunnen we het aantal „overgangsvormen” aardig verminderen: *O. praetermissa* is even gemakkelijk te herkennen als de andere soorten. Ik vond haar reeds bij Castricum, Halfweg, Aalsmeer ¹⁾, Heille (Z. Vlaanderen), Groede (id.) en Oostkapelle, en van deze laatste vondst maakte ik reeds melding met foto's en teekeningen in D. L. N. 22ste Jaarg. Blz. 273 onder den naam van *O. latifolia* var? Nu vertoont de plant van Heille weer een zeer lange middenslip aan de lip, zoodat de naam *O. latifolia* var. *macrantha* zooals ik haar noemde in het Kruidkundig Archief, Jaargang 1918 veranderd moet worden in *O. praetermissa* var. *macrantha*. Altijd deed *O. praetermissa* mij denken aan een verwantschap met *Orchis incarnata*, de bloemen waren wel gestippeld, niet gestreept (zooals bij *incarnata*) en het blad was lang en ongevlekt. Maar bij hybridisatie met *Orchis latifolia* of *maculata* had er wel eens een vlekken-teekening te voorschijn moeten komen en die is er niet. De vorm van de tros en de late

bloei herinnert aan *O. maculata*, ook de hoogte van de plant, maar de steel is weer veel dikker. En het belangrijkste argument tegen hybride oorsprong is wel, dat de ouderplanten (als het al een hybride was) niet in de nabijheid van de planten groeiden. 't Is wel geen tegenbewijs want ze kunnen er vroeger ook gestaan hebben, maar het maakt er de veronderstelling van hybride oorsprong niet sterker op. In 't kort is dus de beschrijving:

1) Bij het bladeren in m'n oude teekeningen vond ik een zeer duidelijke met het onderschrift: *Orchis*? Aalsmeer.

TWEË ORCHIS-SOORTEN IN ONS LAND ONOPGEMERKT GEBLEVEN. 53

Slanke habitus (30—50 c.M.), licht-lila bloemkleur, slanke tros, lange, ongevlekte bladeren, de langste in het midden, late bloei (\pm 15 Juni—15 Juli) en krachtige bouw.

Deze soort zal natuurlijk wel op meer plaatsen voorkomen, dan ik haar vond.

De tweede soort is *O. purpurella* Steph. die de gebr. Stephenson zelf opmerkten en nergens in de literatuur vermeld vonden. Ze erkennen, dat deze veel gelijk op de beschrijving van *Orchis incarnata* var. *cruenta* maar deze schijnt toch anders te zijn en later te bloeien. Dit klopt met mijn waarnemingen o.a. in Zuid-Limburg, bij Epen, waar *Orchis purpurella* zeer veel voorkomt, begin Juni meestal uitgebloeid is en door de vele floristen, die daar kwamen voor *O. latifolia* versleten werd. Deze fout heb ik ook gemaakt, maar ik voelde wel (zie D. L. N. Oct.-afl.), dat er iets niet in den haak was. Ik schreef in dat nummer, dat ik de in 't Geuldal groeiende, vroeg bloeiende, lage, donkerpurpere *Orchis* voor de *echte latifolia* hield en de in de Hollandsche rietlanden voorkomende, later bloeiende, niet zoo donker purpere maar meer lila-paarse *Orchissen*, voor bastaarden met *maculata*, omdat ik in 't Geuldal werkelijke hybriden vond, die er in alles mee identisch waren.

Nu blijken dan die bastaarden uit het Geuldal niet te zijn *latifolia maculata* (= *Braunii*) maar *purpurella* \times *maculata* want de *latifolia* uit het Geuldal is *purpurella*. Nu blijft voor mij nog de mogelijkheid open, dat alle Hollandsche laagveen-*latifolia*'s toch *purpurella maculata* zijn, waar hun zeer groote variabiliteit voor pleit, maar de heeren Stephenson bestrijden dit en verklaren dit later te zullen motiveeren, waar we dan maar op wachten moeten.

In ieder geval blijft de naam *latifolia* voor de Hollandsche, in Juni bloeiende, krachtige, gevlekte, lila-purpere (niet donker-purpere), in rietlanden groeiende *Orchissen* behouden, maar gaat verloren voor de in Mei bloeiende, donker-purper-roode, lage, klein bloemige, van gedrongen trossen voorziene soort, die ik vond in wei- of hooilanden bij Bergen, in de Geldersche Vallei en in het Geuldal bij Epen.

En ik geloof, dat deze soort in het Oosten en Zuiden van ons land en in de duinen (behalve de N.- en Z.-Hollandsche ook niet zeldzaam is en het is zaak, dezen zomer maar direct eens te onderzoeken, waar *Orchis praetermissa* en *purpurella* alzo groeien.

Ik kan onmogelijk in drie weken het heele land afreizen, zoodat ik om hulp vraag aan de leden van den Jeugdbond en van de Ned. Nat. Hist. Ver. en alle natuurliefebbers. Vele handen maken licht werk. Het liefst heb ik eenvoudig een briefkaartje met vermelding van bloemkleur, standplaats, bloeitijd, hoogte enz. om de determinatie te controleeren, en wie er geen kans toe ziet, de plant te onderscheiden, kan mij ook een boven het onderste blad afgesneden bloemstengel sturen, wanneer er tenminste veel bijeen staan. Dan publiceeren we de resultaten weer en kunnen we, dank zij de zelfstandige vrije-veld-studie van de heeren Stephenson, wijzen op een kleine vooruitgang in onze kennis van de verspreiding van de *Orchis*-soorten uit de *Dactylorchis*-groep (de groep met handvormige knollen).

Haarlem, Verspronckweg 26.

C. SIPKES.

EEN ZWARTE-STERN KOLONIE IN OOSTERLAND.

DE bedoeling van dit opstel is de lezers van nabij met deze vogels kennis te leeren maken. De gelegenheid leent zich nu prachtig, daar schrijver dezès, zelf de kolonie en het eiland waarop ze huisvesten, heeft gemaakt, dikwijls bezoekt en vaak in stilte bespiedt. De zwarte stern is een vogel die in den polder Oosterland veelvuldig voorkomt, vandaar dan ook, dat we ongeveer drie jaar geleden besloten, een vaste woon-